

Literatura memorialistică la românii din Ungaria

Cornel MUNTEANU*

Key-words: *identity literature, autobiographic genre, game narrative sequences, oral nature, literary processes in the literature of memoirs*

Cantitativ, proza românilor din Ungaria este reprezentată de literatura memorialistică. Acest fapt se datorează în primul rând unei motivații interioare a creatorului minoritar, care se folosește de această formă de scris din nevoia comunicării și a găsirii formulei potrivite care să-i dea răspuns la problemele sale umane și sociale, dintre care cea mai obsedantă este identitatea națională.

Câțiva piloni ai identității se leagă de instituții cu rol fundamental în păstrarea și îmbogățirea zestrei identitare a minorității române din Ungaria, de la biserică, la tradiții populare, de la povestea orală la scrisul beletristic, de la școală în limba română la presă culturală. Redăm câteva din aceste forme care trebuie să devină pârgii de relansare a conștiinței identității de român.

1.Școala rămâne principalul aliat al românității. Există în aproape toate satele cu populație românească forme de școală românească: școli generale la Aletea, Apateu, Bătania, Bedeu, Giula/Gyula, Chitighaz, Cenadul Unguresc, Micherechi, Otlaca Pustă, Săcal. Din anul 1946 funcționează școala generală din Giula/Gyula, iar din 1949 apare primul liceu cu cămin pentru români. Absolvenții de școală generală din satele menționate mai sus continuă, de regulă, cursurile la liceul românesc de la Giula/Gyula. Numai că reforma din 1960 a adus și reversul, trecerea la sistem bilingv, româno-maghiar, și la apariția unor forme hibride, școli cu limba de predare română și școli în care limba română se studiază ca limbă străină. Pentru formarea propriilor cadre, există trei școli superioare cu profil pedagogic, una la Szarvas, pentru educatoare și învățători de naționalitate, alta la Seghedin pentru învățământul gimnazial (datând din 1955), iar pentru cadrele din liceu, Catedra de filologie română de la Universitatea ELTE din Budapesta (datând din 1863). Aceste catedre au dus, practic, la formarea prin anii 1970–1980 a primei generații de intelectuali ai comunității. S-au practicat și formele de perfecționare, fie pe plan local, prin cursuri de vară ținute de profesorii comunității, Mihai Cozma și Gh. Petrușan din Seghedin, Domokos Samuel, Pálffy Endre, Nagy Béla din Budapesta, fie prin trimiterea la cursuri de vară și schimburi

* Universitatea de Nord, Baia Mare, România.

culturale în România. O mică parte dintre absolvenții de la liceul românesc au beneficiat de burse ale statului român sau maghiar de a urma facultăți la universități din România.

2. Forme de cultură (asociații, practici culturale, presă culturală). Încă din 1950 patrimoniul cultural popular românesc era destul de bogat și bine valorificat. Dansurile și muzica populară din Aletea, Micherechi au câștigat în prestigiu pe marile scene ungare și chiar în turnee internaționale. Gheorghe Nistor, Teodor Covaci sunt câteva dintre numele de referință în domeniu. În tradiția orală a povestitului, Mihai Purdi, Vasile Gurzău și Teodor Șimonca au păstrat nealterată limba dialectală a satului populat de români. Specialiștii maghiari și români din domeniul folcloric au conservat aceste valori de patrimoniu popular, le-au cules și publicat în reviste de specialitate, „Izvorul” (revistă românească de folclor apare din anul 1982), „Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria” (revistă-almanah care apare sub egida Institutului Național de Folclor). La Chitighaz s-a înființat prima casă-muzeu care adună materiale etnografice din părțile românești. Muzeul Erkel din Giula/Gyula, la cârma căruia se află un român, Emilia Martin, are un tezaur prețios de obiecte, instrumente, unelte și costume adunate din satele românești. Românii s-au constituit și în coruri locale, la Apateu, Bătania, Chitighaz și Giula/Gyula, ultimul activ în reprezentații publice.

Deși cercetarea științifică a fenomenului cultural românesc a cunoscut un puternic impuls prin activitatea intelectualilor români (Lucia Borza, Alexandru Hoțopan, Emilia Martin, Elena Csobai, Domokos Sámuel) încă din anii 1960, abia în anul 1993 s-au pus bazele instituționale ale unui for organizat centrat pe istorie, tradiție, cultură și literatură, *Institutul de cercetări al românilor din Ungaria*, care, anual, organizează un simpozion al cercetătorilor și ale căror lucrări apar în reviste anuale de studii („Simpozion”, „Annales”). Același institut a recuperat multe din documentele de arhivă ale unor intelectuali români din secolul al XIX-lea: Ioan-Iosif Ardelean, autorul primei monografii despre Chitighaz (1893), David Voniga, fondatorul primei publicații românești, „Lumina”, apărută la Giula/Gyula (1895), Gheorghe Pomuț, consul și general stabilit în America din anul 1848, Iosif Vulcan din Leta Mare, fondatorul revistei „Familia” de la Pesta. În ce privește presa, ziarul „Libertatea noastră” este singurul ziar cu aproape 60 de ani de apariție neîntreruptă, care rezervă pagini de literatură (creații proprii, critică și istorie literară, memorialistică). Ziarul a fost și este atelierul creatorilor de literatură, debutul multora dintre autorii de azi s-a făcut aici. Au mai existat tentative de presă culturală, cu caracter ocazional: „Timpuri”, revistă de cultură, cu apariție lunară, 1985–1989, la Budapesta; redactor Tiberiu Herdean, cuprinde articole de istorie, cultură, literatură, cercetări de istorie a localităților românești din Ungaria. La Giula/Gyula apărea o revistă de cultură, „Lumina”, 1895, scoasă de David Voniga; revista este reactivată din 1990, cu apariție anuală; editor: Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, redactor Elena Csobai. Rubrici constante: Istorie, Cultură, Arte, Tradiții, Cărți.

3.Literatura memorialistică se înscrie în literatura cultă, prin câțiva indici comuni cu povestirea, ca principala formulă narativă preferată de autorii români din Ungaria.

Povestea cultă este reprezentată de autori din diferite generații și de diferite opțiuni narrative. Dar, în afara genurilor și formelor preferate, comune pentru construcția textelor ori pentru conținutul acestora le sunt câteva trăsături care înscriu prozatorii culți români într-un tip de literatură cu specific minoritar:

- predominanța genului autobiografic în defavoarea celui ficțional, care permite amestecul planurilor temporale și, de aici, preferința pentru evocare, amintire, rememorare;
- rescrierea textului prin asimilarea în textul narativ de bază a unor secvențe narrative specifice tehnicilor povestirii populare, ceea ce dă un caracter oral acestor tipuri de texte;
- mesajul acestui gen de literatură memorialistică constituie refacerea unei atmosfere trecute în vederea raportării la un prezent considerat inferior, un mesaj în ordine etică;
- preferința autorilor români din Ungaria pentru textul concentrat, specific prozei scurte, la nivelul unei schițe ori nuvele;
- prozatorii români din Ungaria nu construiesc scenarii epice încărcate de spectaculos, ci linii narrative pe orizontala evenimentelor, impusă de ieșirea într-un final senin și rezolvat.

Ca tip de literatură autobiografică, memorialistica poate fi considerată un pilon al identității, datorită faptului că ea răspunde nevoii românilor de a cunoaște și îmbogăți zestrea identitară, prin formula memoriilor, care recuperează astfel multe din dramele personale ale comunității românești din Ungaria. Căci, atât prin conținut, cât și prin formule, acest gen de literatură devine cea mai puternic personalizată, modelul individual funcționând ca reper pentru cel colectiv. Chiar și acolo unde autobiograficul se scurge în formula unei nuvele sau a unei povestiri, inducând diferite grade de ficțiune, indicii memorialistici apar în text, aducând ficțiunea pe făgașul unei literaturi subiective. Aproape toți autorii de proză, și nu numai¹, s-au încercat pe dimensiunea povestirii cu caracter memorialistic, de la Ilie Ivănuș, Gh. Santău, Gh. Marc, la Ana Varga, Petru Popuța, Ana Radici și Vasile Roxin. Intersectarea dintre povestire și autobiografic a fost posibilă, în cazul acestor autori, prin mijlocirea scrisului jurnalistic, practica cronicii, reportajului de eveniment și a portretului de presă. Înainte de a scoate volum, toți acești condeieri au avut exercițiul articolului de presă, după cum primele texte memorialistice au apărut în periodicele românești din Ungaria. „Foaia noastră/ Foaia românească”, respectiv, „Calendarul nostru/ Calendarul românesc”. Dominanta autobiograficului asupra ficțiunii tipice nuvelei sau povestirii se observă, în special, la nivelul configurării spațiului epic, o topografie intimă, personală a celui care narează. La

¹ A se vedea și interstițiile memorialistice în cazul poeziei, din volumul nostru, *Literatura românilor din Ungaria*, Cluj Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2009.

Gheorghe Santău este Chitighazul, la Gheorge Marc, Vasile Roxin și Ana Radici, Micherechiul, iar la Ilie Ivănuș, Alămorul Sibiului și Aletea la Petru Popuța. Pentru primul, satul reprezintă o despărțire în ordine afectivă și socială, o dislocare a copilului din sânul familiei și începutul unei aventuri spirituale, odată cu intrarea în formarea școlară a acestuia. Pentru autorii din Micherechi, satul înseamnă nu doar familia, ci o comunitate care a conservat tradiții, obiceiuri, de la care se revendică cei plecați ori de câte ori se întorc aici. Și întoarcerea înseamnă recuplarea la atmosfera satului, la trăirile lui, dar mai ales la aventurile inocente ale copilăriei. De regulă, aceste întoarceri sunt însoțite de un ritual al întregirii familiei, chiar o sărbătoare a regăsirii, fiecare dintre membrii ei trăind intens bucuria revederii. Ieșirea din sat și din familie echivalează cu devenirea în viață a oamenilor ajunși mândria satului și casei, bucuria că ei duc în lumea de afară gânduri și sentimente nobile, scut de protecție în fața amenințărilor de tot felul.

Memorialistica pune în discuție identitatea de limbă, cultură și spiritualitate. Ele constituie un topos narativ constant în practica scrisului la românii din Ungaria. La aproape toți prozatorii acestui gen apar asemenea obsesii tematice. Majoritatea personajelor se mișcă între un centru (de regulă, satul, casa, familia) și o periferie (lumea, școala, orașul, țara). Pentru prima categorie apar figuri luminoase, învăluite într-o aură nostalgică (tata, bunicii, dascălul, preotul), pentru cea de a doua apar figuri agresive, întunecate, cu frustrări și orgolii (colegi de cămin, politicieni, comercianți). Când povestitorii intră în lumea dinafara centrului duc cu ei imaginea-icoană a casei și familiei, alimentându-și stările și sentimentele din preaplinul centrului. Firul centrului trece prin biografia fiecărui personaj călător între cele două puncte ale existenței sale. El funcționează atât ca reper moral și social, cât și cu motivație în devenirea matură a copiilor. La Ana Radici, Vasile Roxin ori Ana Varga întâlnirea cu oameni vârstnici din sat ori revederea unor locuri legate de evenimente ale copilăriei marchează regăsirea centrului și reevaluarea periferiei, până la proiecția primului și ștergerea granițelor în cazul marginilor. Mutarea centrului în odaia familiei, cu toate lucrurile care vorbesc despre o vârstă și un spațiu propice rememorării, echivalează cu un act de reinvestire a periferiei cu atributele centrului, după ce substanța ei inițială a fost dezgolită și remodelată. Paradoxal, dacă acest spațiu insular al familiei românești a fost unul neprielnic schimbării condiției de agricultori truditori (statutul de slugă la bogătașii satului), trăind într-o sărăcie cruntă, starea de fericire în familia unită și solidă construită pe principii de morală faptică devine bogăția de preț nedijmuită de nicio constrângere.

În scrierile lui Petru Popuța (Popuța 2006) alternează culegeri și prelucrări din povestiri aletene cu texte originale, până la un punct, cel de suprafață al textului, suprapuse peste modelul primelor. Această fericită întâlnire între creația populară și cea cultă funcționează în cazul acestui autor cu dublă deschidere: pe de o parte, textul său original asimilează secvențe, structuri epice (narațiune, descrieri, portrete) din textul popular,

direcționând chiar și tematica spre o proză memorialistică sau socială, perfecționând instrumentele prozei. Al doilea câștig este contaminarea prozei populare, prin prelucrare, cu modele, instrumente epice și stil specifice tipului cult. Încă de la textul de debut și până la cele publicate prin calendarele românești, din ultimii ani, se constată un prozator matur, care-și stăpânește materia epică, reușind texte închegate în jurul unui nucleu conflictual și cu un final suspendat. Dacă e să amintim că figuri de eroi precum Simion (*Vrăjitorul*), Mihai Dansu (*Draga*), Ioan Prodan (*Târg de Crăciun*), Maria Bălu (*Ludaia de fiert*) aparțin lumii sociale a năpăstuiților sorții, slugi, refuzați ai comunității, aduși de existență în pragul unor mari umilințe, astfel de bucăți par să aparțină prozei noastre tradiționale, cu fir epic liniar, dialoguri scurte, concise și un final deschis. Cealaltă categorie de proze ale lui Petru Popuța, prezente în paginile ziarului, între anii 1985–2004, o formează proza de amintiri și evocare, la granița dintre ficțiune și reportaj. Asemenea texte, precum *Draga*, *La trifoiste*, *Masa de praznic*, *Alegere sau votare*, *Țăranii și executorul* sunt proze de factură analitică și biografică, în care evenimentul trăit se cuibărește în spatele unor situații dramatice, cu ușoare nuanțe ironic-umoristice. Fraza narativă a lui Petru Popuța curge fluent, are spectaculozitate, întreține tonul unor dezbateri aprinse și sfârșește surprinzător, printr-o ieșire imprevizibilă. Ca tematică, o astfel de proză se apropie de cea a lui Z. Stancu, iar ca tehnică este o fericită îmbinare între stilul rebrenian și cel istratian. Volumul său, *Amintiri, întâmplări, povești* (2006) reprezintă mesajul deplinului său talent de povestitor, în care se întâlnesc în mod fericit vocația amintirii, construcția unui eveniment din realitate și plăcerea taifasului prin poveste. Ultima orientare valorifică din plin câștigurile primelor două, dinspre care suflă boarea reconfortantă a unui moralism didactic. De aceea proza sa cucerește prin simplitate, naturalețea spunerii și spontaneitatea înșiruirii evenimentului pe o linie narativă ascendentă.

La Ilie Ivănuș (Ivănuș 1981, 1991) raportul dintre ficțiune și autobiografie evidențiază clar contaminarea nuvelei de elemente aparținând ultimei, și proiecția în fictiv a acestora, construind un alt text, hibrid în datele sale finale. Se întâmplă un fenomen de inducție a fictivului chiar și în segmentele biograficului, prin jocul narativ dintre o dominantă textuală, – povestirea –, și o secvență subiacentă, descrierea. Bucățile *Parcă totul s-a petrecut în vis*, *Vlaicu Haiducul*, înscrise în această paradigmă, au în centru întoarcerea în memoria copilului la locurile natale, ale Alămorului Sibiului, la casa bunicii Bica, cu întreg arsenalul de întâmplări și povești care însoțesc obiceiurile de muncă ale țăranilor. Casa bunicii, locurile din preajmă, întâmplări din lumea ciobanilor plecați pe alte meleaguri cu turmele, legendele legate de unele locuri încărcate de drame și fapte umane, toate sporesc în ficțiune, înaintând autobiografia pe etajul superior al unei narațiuni delineare. Procesul de contaminare se produce prin jocul timpilor narativi, timpul evenimentului narat este adus foarte aproape de timpul narării, până la joncțiunea lor și substituția unuia prin celălalt. Martorul prin care se produce acest fenomen este auditorul-cititor, care este

recontextualizat la noua situație ficționalizată prin proba de greutate a realului autobiografic. Starea de farmec a povestitorului se întâlnește cu starea de lectură/ascultare a martorului.

Dependentă încă de un biografism excesiv, memorialistica are mai mult o funcție documentară decât una strict literară și, de semnalat, ea aparține generației deja vârstnice ori deja cu activitatea încheiată, a condeierilor români din Ungaria. Sinceritatea și spontaneitatea mărturisirilor face pereche cu trăirea intensă a evenimentului din cotidian. Casei natale i se adaugă locurile din preajmă, obiceiurile și jocurile de copii, atmosfera luminoasă și caldă a casei și familiei, încât aceste însemnări memorialistice rezistă prin frumusețea lăuntrică a omului. De aceea și narațiunea aici desfășoară mai mult o descripție a stărilor de armonie și fericire a copilăriei, decât evenimente în derulare. Ritmul calm al frazei, urmând ritmului lent și parcă oprit o vreme al timpului amintirii, oferă o stare agreabilă și reconfortantă de lectură pentru cititorul contemporan.

Bibliografie

A. Volume de autori

Ivănuș 1981: Ilie Ivănuș, *Dincolo de orizont*, nuvele originale și traduceri, Budapesta, Editura Didactică și Pedagogică.

Ivănuș 1991: Ilie Ivănuș, *În lumea viselor*, nuvele originale și traduceri, Budapesta, Editura Didactică și Pedagogică.

Popuța 2006: Petru Popuța, *Amintiri, întâmplări, povești*, Gyula/Jula, Editura Noi.

Radici 2000: Ana Radici Repisky, *Rupte din suflet*, Gyula, Editura Noi.

Roxin 2003: Vasile Roxin, *Amintiri de demult*, Budapesta.

B. Lucrări de referință

Colta 2003: Elena Rodica Colta, recenzie, „Lumina 2003”, Gyula, publicație a Institutului de cercetări al românilor din Ungaria.

Gurzău 2001: Gurzău 2001: Maria Gurzău-Czeglédi, recenzie, „Lumina 2001”, Gyula, publicație a Institutului de cercetări al românilor din Ungaria.

Glodeanu 2001: Gheorghe Glodeanu, *Proza lui Ilie Ivănuș*, „România Km. O”, Baia Mare.

Munteanu 2000a: Cornel Munteanu, *Literatura românilor din Ungaria*, „Annales 2000”, Budapesta, publicație a Institutului de cercetări al românilor din Ungaria.

Munteanu 2003b: Cornel Munteanu, *Literatura românilor din Ungaria*, Revista „România Km.0”.

Munteanu 2009c: Cornel Munteanu, *Literatura românilor din Ungaria*, Cluj, Editura Casa Cărții de Știință.

Memories in the Literature of Romanian Language in Hungary

This study continues our concerns related to Romanian literature in Hungary. Memories in the literature of Romanian language in Hungary deal with aspects of community identity, including the school, the Church, the press. The authors prefer the autobiographical genre despite fiction; because literary processes such as

evocation, recollection, give the narrative a *déjà vu*. They rewrite the text by the assimilation in the narration of narrative sequences that come from the popular narrative. This gives the oral aspect of the text, that is why it uses a horizontal dominant narrative line, imposed by the thread of daily events. Personal dramas are the dramas of the community. Culture, language, popular spirituality, these are the community literature resources.